

КОЗЬКО Г. С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЛЕКСИКА КОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В ОПОВІДАННЯХ СОМЕРСЕТА МОЕМА

У статті розглянуто результати дослідження колоніального дискурсу, окреслено проблеми визначення поняття англійська література. Метою статті є загальний опис поведінкових та мовленнєвих моделей англійців на території островних колоній, що дає можливість підтвердити думку про те, що навіть у далеких від цивілізації умовах англійці зберігали свій менталітет, кодекс поведінки та звичаї. На прикладі оповідань Сомерсета Моема розглянуто лексичні засоби зображення стилю життя та мовленнєвого етикету англійців на околицях Британської імперії.

Ключові слова: колоніальний дискурс, англійська література, англійський менталітет, імперія, поведінкові та мовленнєві моделі.

В статье рассмотрены результаты исследования колониального дискурса, очерчены проблемы определения понятия английская литература. Целью статьи является общее описание поведенческих и речевых моделей англичан на территории островных колоний, что дает возможность подтвердить мысль о том, что даже в далеких от цивилизации условиях англичане сохраняли свой менталитет, кодекс и обычаи. На примере рассказов Сомерсета Моэма рассмотрены лексические средства изображения стиля жизни и речевого этикета англичан на окраинах Британской империи.

Ключевые слова: колониальный дискурс, английская литература, английский менталитет, поведенческие и речевые модели.

The article deals with the last researches in the fields of colonial discourse, problems with defining the notion of English literature. The goal of the article is to determine behaviour and speech models of Englishmen in island colonies, which helps to prove the opinion that even far away Englishmen preserved their mentality, codex and customs. In short stories of W. S. Maugham's short stories the lexical means of describing the life style and speech etiquette of Englishmen on the outskirts of British Empire are observed.

Key words: colonial discourse, English literature, English mentality, behaviour and speech models.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція до розгляду мови не лише як засобу комунікації та пізнання, але й як культурного коду нації. Фундаментальне підґрунтя такого підходу було закладено у працях Й. Гердера, В. Гумбольдта, Е. Сепіра, Ф. Буслаєва, О. Потебні, А. Афанасьєва та інших вчених, що і зараз викликають значний науковий інтерес у сучасних дослідників.

Особливості життя певного соціуму і його країни, зокрема природні умови, географічне розташування, історичний розвиток, характер соціального устрою, тенденції суспільної думки, науки, мистецтва, – усе це неодмінно знаходить відображення в мові. Мова є своєрідним відображенням культури будь-якої нації, несе в собі національно-культурний код того чи іншого народу.

Актуальність теми дослідження обумовлена її зв'язком із провідними науковими напрямками, які вивчають полікультурний контекст літературного твору, необхідністю визначення особливостей функціонування колоніального дискурсу в англійській літературі.

Вперше термін «колоніальний дискурс» був запропонований літературним критиком, провідним дослідником орієнталізму Е. Саїдом. В останні десятиліття дослідження колоніального та постколоніального дискурсу набирає все більшого розмаху. Деякі дослідники вважають, що без осмислення подій, які відносилися до колоніальної епохи, неможливо до кінця зрозуміти процеси, які нині відбуваються у світі. При цьому колоніалізм розглядається не лише як політичне, правове чи економічне, але й як культурне явище. На сьогоднішній день в Україні та за її межами в рамках літератури досліджувалися та продовжують вивчатися різні аспекти колоніального та постколоніального дискурсів, зокрема: колоніальний дискурс Чарльза Діккенса (Т. Н. Мешкова), британський постколоніальний роман останньої треті ХХ століття в контексті літератури Великобританії (О. Г. Сидорова), форми колоніального дискурсу в ранньому руському літописанні (В. С. Кисельов). У російському літературознавстві низку робіт присвячено колоніальній англійській літературі та окремим авторам даного напрямку, а також загальним тенденціям розвитку прози Великобританії ХХІ–ХХ ст., перш за все роботи В. В. Івашової, Г. В. Анікіна, Н. П. Михальської, Н. А. Соловйової, Н. П. Дьяконової, К. Ю. Генієвої, Т. М. Красавченко, Б. М. Проскурніна. Вивченню постколоніальних і мультикультурних складових сучасного літературного процесу присвячені дослідження М. В. Тлостанової «Проблеми мультикультуралізму та література США кінця ХХ століття» (2001) і С. П. Толчачова «Мультикультурний контекст сучасного британського роману» (2003).

Як бачимо, на сьогоднішній день створене певне підґрунтя для дослідження колоніального дискурсу, який розглядався більше з точки зору літературознавчого аналізу та когнітології. Недостатньо розробленим залишається мовний аспект вивчення колоніального дискурсу, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою статті є загальний опис поведінкових та мовленнєвих моделей англійців на території острівних колоній.

Об'єктом дослідження виступає колоніальний дискурс.

Предметом дослідження є лексика колоніального дискурсу в оповіданнях С. Моєма.

В якості **матеріалу** для написання статті використано короткі оповідання Сомерсета Моема на колоніальну тематику, такі як “The Bum”, “The Outstation”, “Mackintosh”.

Наукова новизна полягає у тому, що колоніальний дискурс майже не розглядався з точки зору лінгвістики, а частіше з точки зору політології, історії, літератури, культурології. У статті наведено результати дослідження мовних аспектів колоніального дискурсу, зокрема лексичних засобів вираження поведінкових та мовленнєвих моделей, притаманних британцям під час їх перебування на колонізованих територіях.

Основна частина. Британська імперія була найбільшою колоніальною державою в історії людства. Її сфера впливу поширювалася на значну частину територій по всьому світу – в Європі, Азії, Африці, Північній та Латинській Америці, Австралії, Океанії та Антарктиді. Основними суперниками Англії були Іспанія та Франція, однак Британська імперія досягла такого розквіту, що кількість її колоній та площа захоплених територій значно перевищувала кількість колоній Іспанії, Франції, Португалії разом узятих.

Окрім морального задоволення та беззаперечних матеріальних зисків, володіння колоніями, яке багатьма поколіннями англійців сприймалося як сімейне, майже приватне підприємство, на пряму співвідносилось з самосвідомістю нації, її самоідентифікацією. Англійський менталітет складався як менталітет правлячої нації, століттями формувалася кодекс і етикет англійця, який несе «тягар білої людини» [1:16]. Англійськість формувалася і формулювалася через опозицію «своє» – «чуже», і «чужим» частіше і яскравіше виступав світ колоній.

Вікторіанська цивілізація, попри всі її досягнення, була чужою світові колоній. Вона не враховувала, не цікавилася іншою культурою – культурою скорених народів. Англійці в колоніальній ситуації, виходячи з власних уявлень, намагалися привнести власну цивілізацію в простір невідомого їм континууму. При цьому замість рівноправного етнокультурного діалогу відбувалося придушення права голосу іноплеменників, які сприймалися як завідомо ворожі.

Однак, перебуваючи у постійному контакті з туземцями, і самі англійці, і їх культура та література зазнавали впливу місцевих культур на колонізованих територіях. Створювалася так звана гібридна культура.

У другій половині ХХ ст., у зв'язку з розпадом колоніальної системи та набуттям англійською мовою статусу глобальної, відбувається розрив

між мовою та національністю, криза ідентичності. Після втрати Британською імперією своїх позицій на землях Англії зокрема та й самої Великобританії в цілому з'явилося багато представників неєвропейського походження, національних меншин, які почали долучатися до літератури, пишучи власні твори англійською мовою. Звідси виникло питання, а що ж власне називається англійською літературою?

У 1974 році Е. Берджес писав: «Що таке англійська література? Англійська література – це література, написана англійською мовою. Це не лише літератури Англії чи Британських островів, але величезний корпус текстів, який постійно зростає, що складається з творів авторів, які використовують англійську мову в якості природного засобу комунікації. Іншими словами, «англійська» у словосполученні «англійська література» відноситься не до національності, а до мови» [2:9].

З іншого боку, М. Александер зазначав: «Англійська література – це термін з подвійним значенням: література англійців і література англійською мовою» [3:16]. Він підкреслював, що «існує більше, ніж один спосіб написання історії англійської літератури». Сам він зосереджувався на написанні історії літератури Англії і, деякою мірою, Британії, але не літератури англійською мовою, бо «історії національних літератур – явище досить розповсюджене» [3:16].

У даній статті, говорячи про англійську літературу, ми розглядатимемо літературу Великобританії.

Тема колоній була присутня в англійській літературі XVIII–XIX ст. постійно, однак у вигляді субстрату, наприклад, у творчості Дж. Остін, Ш. Бронте, В. М. Теккерея, Ч. Діккенса.

У другій половині XIX ст. відбувається трансформація пригодницького роману – популярного жанру тієї епохи – в роман колоніальний, який зберігає загальні риси пригодницького (екзотичне місце дії, опис життя та побуту туземців, пригоди європейців у колоніях). Змінюється, однак, авторська ідеологічна установка: на місце гуманізму приходить опис і пропаганда колоніальної ситуації, яка знаходила виправдання шляхом прославлення європейської цивілізації і приниження, зневага по відношенню до цивілізації туземної [1:13].

Період розквіту колоніального роману, як і інших творів колоніальної літератури, припав на другу половину XIX – перше десятиліття XX ст. До цього ж періоду відноситься і творчість Сомерсета Моєма, оповідання якого розглядаються у даній статті.

«Що знає про Англію той, хто лише Англію знає?» – ці слова звучать у розповіді «За годину до файф-о-клока». Письменника приваблювали далекі країни, екзотичні куточки світу, він побував у багатьох британських колоніях, познайомився з побутом та звичаями мешканців «околиць імперії». Країни Європи та Америки, Китай та Африка, острови Тихого океану, великі портові міста й невеликі поселення в країнах Азії та інших континентів – ось місце дії в розповідях та романах Моєма.

Становище населення британських колоній було тяжким. У «Записній книжці письменника» («A Writer's Notebook») Моєм писав, наприклад, про те, що нічого не вразило його так сильно в Індії, як «індійський селянин, до межі виснажений, який не має нічого, окрім ганчірки, пов'язаної навколо стегон, щоб прикрити свою наготу... селянин, що помирає з голоду, безперестанку працює» [4:246].

В іншій своїй розповіді «The Bum» («Волоцюга») С. Моєм так описує місцевих мешканців: *Little Indian women, in shapeless rags, each one with a baby tied in the shawl...* Інший приклад: *He wore only a pair of trousers and a cotton singlet, but they were tatters, grimy and foul, that barely held together* [5:114].

Однак, життя «на околицях імперії» було важким і для англійців, які там мешкали. У британські колонії часто переселялися ті, що втратили свої статки в Англії, як містер Уорбертон з оповідання «The Outstation» («На околицях імперії»), чи ті, хто не знаходив собі місця в тогочасному суспільстві, ті, кого переводили на острови по службі, чи ті, що бажали вивчати побут та звичаї місцевого населення, ті, хто приїжджали на острови з місіонерською метою, а також засланці-каторжники, яких залучали до різноманітних робіт: *Now the prahu appeared in the broad reach. It was manned by prisoners, Dyaks under various sentences, and a couple of warders were waiting on the landing-stage to take them back to jail* [6].

Дехто сприймав такий переїзд як можливість самореалізації, нові перспективи, «власний бізнес», відчував себе господарем на ввірених йому землях. Інші ж розглядали таке переселення як заслання: *Oh, Christ, how I hate this country... I loathe the filthy natives* [7:66]. Подібно до цього вони по-різному поводитися на новому місці.

Одні зберігали свої англійські звички перевдягання до обіду чи вечері, читання свіжих ранкових газет, які замовлялися в Англії та привозилися із запізненням на два тижні, спосіб ведення господарства тощо. Інші ж переймали місцеві звичаї, починаючи від їжі та одягу і

закінчуючи розпорядком дня. Англійський менталітет не дозволяв опуститися до рівня туземців, тому вони завжди відчували свою владу та статус на острові.

Розглянемо поведінку англійців, які зберігали свої традиції у колоніях на прикладі оповідання С. Моема «The Outstation», головний герой якого, містер Уорбертон, переїхав у Малайзію, тому що втратив свої статки в Англії, і в його випадку це був єдиний спосіб влаштувати своє життя. Містер Уорбертон був снобом, причому: *He was not a timid snob, a little ashamed of being impressed by his betters, nor a snob who sought the intimacy of persons who had acquired celebrity in politics or notoriety in the arts, nor the snob who was dazzled by riches; he was the naked, unadulterated common snob who dearly loved a lord* [6].

Зверхність англійців до людей, що мають нижчий чин, їхній снобізм проявляється в манерах, способі життя, а також мовленні. Їхня манірність зберігається і на островах, далеко від Англії, бо це є їх природною частиною, яка не викорінюється зі зміною оточення. З іншого боку, як справедливо зауважує містер Уорбертон, коли біла людина хоча б найменшою мірою піддається впливу оточуючого середовища, вона швидко втрачає повагу до себе, а коли вона втрачає повагу до самого себе, туземці також із часом перестають її поважати. Звідси така церемонність у підготовці до трапез, у веденні господарства:

He went into his room where his things were as neatly laid out as if he had an English valet, undressed, and, walking down the stairs to the bath-house, sluiced himself with cool water. The only concession he made to the climate was to wear a white dinner-jacket; but otherwise, in a boiled shirt and a high collar, silk socks and patent-leather shoes, he dressed as formally as though he were dining at his club in Pall Mall. A careful host, he went into the dining-room to see that the table was properly laid. It was gay with orchids, and the silver shone brightly. The napkins were folded into elaborate shapes. Shaded candles in silver candle-sticks shed a soft light. Mr. Warburton smiled his approval and returned to the sitting-room to await his guest [6].

Щоденні ритуали допомагали Уорбертону тримати себе в формі і контролювати своїх помічників. Білі люди рідко заїжджали на острів, однак звичка перевдягатися до обіду була невід'ємною частиною життя англійця:

"You needn't have bothered to dress on my account, you know."

"I didn't. I always dress for dinner."

"Even when you're alone?"

"Especially when I'm alone," replied Mr. Warburton, with a frigid stare [6].

Така поведінка не викликала схвалення чи захоплення з боку простого люду, скоріше дивувала та розважала, однак етикет вимагав дотримання правил дому, у який тебе запросили, тому містер Уорбертон справедливо апелює до ввічливості гостя:

"Well, if you expect me to put on a boiled shirt and a stiff collar in this heat I'm afraid you'll be disappointed."

"When you are dining in your own bungalow you will, of course, dress as you think fit, but when you do me the pleasure of dining with me, perhaps you will come to the conclusion that it is only polite to wear the costume usual in civilised society." [6].

Позиція Уорбертона не була простою примхою, він мав для цього цілком пристойне пояснення – така поведінка дозволяє зберігати самоповагу, а значить, і повагу малайців:

"When I lived in London I moved in circles in which it would have been just as eccentric not to dress for dinner every night as not to have a bath every morning. When I came to Borneo I saw no reason to discontinue so good a habit. For three years during the war I never saw a white man. I never omitted to dress on a single occasion on which I was well enough to come in to dinner. You have not been very long in this country; believe me, there is no better way to maintain the proper pride which you should have in yourself. When a white man surrenders in the slightest degree to the influences that surround him he very soon loses his self-respect, and when he loses his self-respect you may be quite sure that the natives will soon cease to respect him." [6].

Трапеза була одним із важливих моментів життя Уорбертона, він пишався тим, що у нього був найкращий кухар на острові, і навіть обідаючи сам, вимагав готувати багато страв.

"Would you care to look at the menu?" he said, handing it to Cooper.

It was written in French and the dishes had resounding names. They were waited on by the two boys. In opposite corners of the room two more waved immense fans, and so gave movement to the sultry air. The fare was sumptuous and the champagne excellent.

"Do you do yourself like this every day?" said Cooper.

Mr. Warburton gave the menu a careless glance. "I have not noticed that the dinner is any different from usual," he said. "I eat very little myself but I make a point of having a proper dinner served to me every night. It keeps the cook in practice and it's good discipline for the boys." [6].

Звісно, далеко не всі іноземці могли пишатися такими розкішними обідами, частіше місцева їжа була їм абсолютно не до смаку: *The meal was dull. An insipid soup, a tasteless river fish, a tough piece of steak, and a caramel pudding. Norman Grange and Skelton drank beer; Mrs. Grange water* [7:59]. Хоча, вони переймали ті звички, які були їм більше до душі, як от спілкуватися «*over the whisky and sparker, with which, following the Eastern habit, they celebrated the setting of the sun*» [7:59] або пити «каву», дотримуючись особливої церемонії: *The kava bowl stood on the floor in the corner of the room, and the policeman filled a half coconut shell and brought it to Walker. He poured a few drops on the ground, murmured the customary words to the company, and drank with relish. Then he told the policeman to serve the waiting natives, and the shell was handed to each one in order of birth or importance and emptied with the same ceremonies* [8].

У поводженні з туземцями необхідно було дотримуватися дисципліни, і разом з тим бути справедливим. Протилежну позицію займали англійці, які, подібно до уродженця Барбадосу, ставилися до туземців як до людей нижчого сорту, примітивних та дурних, як до дешевої робочої сили. У наступному діалозі яскраво показана різниця у ставленні двох керівників до своїх підлеглих-малайців:

Mr. Warburton informed the boy that he was engaged, and dismissed him.

"You're very lucky to get a boy like that," he told Cooper. "He belongs to a very good family. They came over from Malacca nearly a hundred years ago."

"I don't much mind if the boy who cleans my shoes and brings me a drink when I want it has blue blood in his veins or not. All I ask is that he should do what I tell him and look sharp about it."

Ще один яскравий приклад протилежного ставлення двох осіб до туземців проілюстровано у наступній ситуації:

"The Malays are shy and very sensitive," he said to him. "I think you will find that you will get much better results if you take care always to be polite, patient and kindly."

Cooper gave a short, grating laugh.

"I was born in Barbadoes and I was in Africa in the war. I don't think there's much about niggers that I don't know."

"I know nothing," said Mr. Warburton acidly. "But we were not talking of them. We were talking of Malays."

"Aren't they niggers?"

"You are very ignorant," replied Mr. Warburton.

He said no more.

У мовленні Купера характерним є не лише зневажливе ставлення до туземців, яких він без розбору називає *niggers*, але й саме слово *niggers*, яке у наш час є надзвичайно нетактовним по відношенню до темношкірих людей.

Мовленнєвий етикет мав зберігатися і на острові, за допомогою звертань містер та місіс (міс) підтримувався статус англіця. Це свідчило про певну дистанцію, владу, субординацію у стосунках «підлеглий – начальник», «біла людина – метис». Порушення ж такої традиції викликало в англіців обурення:

"That was a good joke about the road," laughed the trader. "When I told them about it in Apia they fair split their sides with laughing. Good old Walker."

Mackintosh looked at him savagely. What did he mean by talking of him in that fashion? To a half-caste trader he was Mr Walker. It was on his tongue to utter a harsh rebuke for the impertinence. He did not know what held him back [8].

Такі люди, як містер Уорбертон («The Outstation»), тужили за батьківщиною і намагалися тримати хоч якийсь зв'язок з Англією, переписуючись зі знайомими, виписуючи газети, навідуючись час від часу в рідні місця. Вищий світ так само притягував їх, як і раніше.

З іншого боку, умови, в яких вони опинялися, змушували їх жити острівним життям, спілкуватися з місцевим населенням, вести інший спосіб життя. Зверху ставлення до туземців часто змінювалося на більш привітне. Зокрема, містер Уорбертон захоплювався чеснотами малайців, його цікавили їхні звичаї та традиції. Йому подобалася їх манера тримати себе, смиренність та спалахи пристрастей. Він відчував до них певну ніжність, пробачав їх маленькі огріхи, однак був чесним і справедливим правителем. Разом з тим, він ніколи не забував, що він був «*an English gentleman*» і без особливої поваги ставився до тих білих, які переймали туземні звичаї. Він, за прикладом багатьох інших, не взяв собі в дружини туземку, тому що такі інтрижки, навіть освячені звичаєм, здавалися йому «*not only shocking but undignified*». Інші ж англіці, на зразок Уолкера з розповіді «Mackintosh» («Макінтош») не нехтували, а навіть пишалися своїми пригодами із місцевими жінками, вважаючи це нормальним явищем для білих людей, що живуть на островах: *He had had numberless adventures, commonplace and sordid, with the women of the island and he described them with a pride in his own prowess which was an offence to Mackintosh's fastidious ears. He was a*

gross, sensual old man. He thought Mackintosh a poor fellow because he would not share his promiscuous amours and remained sober when the company was drunk [8].

Разом з тим англійці, які довгий час жили на островах, а згодом потрапляли до Англії, бачили, що вона стала абсолютно іншою, де їм не було місця: *It seemed to him that the England of today had lost a good deal of what he had loved in the England of his youth* [6]. Англія більше не була їх домом, їх домом став острів, де вони планували лишитися до кінця своїх днів: *Borneo remained the same. It was home to him now. He had stilled in his will that wherever he died he wished his body to be brought back to Sembulu, and buried among the people he loved within the sound of the softly flowing river* [6].

Більше того, з часом вони не лише зивкали до туземців, а й починали любити їх як своїх дітей. Навіть коли один з місцевих жителів вистрелив у нього, містер Уолкер перед смертю так говорить своєму компаньйону: *I've had my day. Treat them fairly, that's the great thing. They're children. You must always remember that. You must be firm with them, but you must be kind. And you must be just. I've never made a bob out of them. I haven't saved a hundred pounds in twenty years. The road's the great thing. Get the road finished*» [8].

Висновок. Як бачимо, з переїздом у британські колонії англійці подекуди зберігали звичний спосіб життя, підкреслюючи таким чином свій вищий статус. Разом з тим, перебуваючи довгий час на островах, вони не могли не піддаватися впливу місцевих культур та звичаїв, сприймаючи нове середовище як домівку, що ставала їм набагато ріднішою за любов Англію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидорова О. Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.03 / О. Г. Сидорова; Московск. пед. гос. ун-т. – М., 2005. – 333 с. 2. Burgess A. English Literature / Anthony Burgess. – L.: Longman Publishing Group, 1974. – P. 278. 3. Alexander M. 'Not "Other Literatures": Writing Literary History Revisited' / Michael Alexander. – The European English Messenger, Vol. IX/2. – 2000. – P. 16–18.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. Maugham W. S. A Writer's Notebook / William Somerset Maugham. – L.: Vintage Classics, 2001. – P. 368. 5. Maugham W. S. Selected Prose / Уильям Сомерсет Моэм // Избранная проза / сост. Н. А. Самуэльян. – [5-е изд.]. — М.: Менеджер, 2006. – 288 с. 6. Maugham W. S. The Outstation [Electronic resource] / William Somerset Maugham. – Режим доступу до тексту оповідання: <http://maugham.classicauthors.net/outstation/>. 7. Maugham W. S. Selected Short Stories / Уильям Сомерсет Моэм // Избранные краткие рассказы / сост. Н. А. Самуэльян. – М.: Издательство «Менеджер», 2005. – 320 с. 8. Maugham W. S. Mackintosh / The Trembling of a Leaf. Little Stories of the South Sea Islands [Electronic resource] / William Somerset Maugham. – Режим доступу до тексту оповідання: – <http://fb2.booksigid.com/content/80/w-maugham-the-trembling-of-a-leaf/1.html>